

Ф. Бекон про здоров'я людини

План лекції:

1. Місце наук про здоров'я в системі Бекона.
2. Практичне призначення наук та їхній зв'язок із благом людини.
3. Вплив епохи Ренесансу на світогляд Бекона.
4. Розмежування релігії та науки щодо питань здоров'я.
5. Натуралістичне бачення здоров'я.
6. Теорія "двох істин" та її роль у розвитку науки.
7. Концепція "тварин духів" і їх роль у функціонуванні організму.
8. Рекомендації щодо підтримки здорового способу життя.
9. Вплив душевного стану на фізичне здоров'я.
10. Моральність, душевна гармонія та їхнє значення для здоров'я.
11. Фізична активність і правильне харчування.
12. Роль позитивних емоцій у збереженні здоров'я.
13. Неможливість повного розмежування науки й релігії.
14. Значення ідей Бекона для сучасної науки.

Бекон систематизував всі знання свого часу в узагальнюючому праці "Про гідність та примноження наук" (I, т. I). Тут наук про здоров'я людини він відвів одне з найважливіших місць. І ця обставина прямо впливає з основної світоглядної установки Бекона, яка говорить, що всі науки повинні мати практичне призначення. Згідно Бекону, мета наук не може бути іншою, ніж "наділення людського життя новими відкриттями і благами" (I, т. 2, с. 45). А здоров'я - це одне з основних благ, яким людина володіє від народження.

У цій короткій статті ми не зможемо дати ґрунтовного аналізу всього різноманіття поглядів Бекона на проблему здоров'я людини, а розглянемо лише основні світоглядні та методологічні підходи Бекона в цій галузі знання.

Ф. Бекон (1561-1626) був одним з найбільш видних мислителів пізнього англійського Ренесансу. Він же передбачив деякі найважливіші риси буржуазного Просвітництва. Для епохи Ренесансу було характерно ослаблення впливу середньовічних теоцентристських поглядів серед освічених людей і поступове висунення на перший план антропоцентристської концепції. З позицій середньовічного світогляду, висхідного до Августина та інших батькам церкви, хвороби і смерть - це

кара Бога за гріхи людини, а земне життя - всього лише приуготовлення до іншої, вічного життя. Чим коротше життя, тим краще, бо менше накопичується гріхів.

Але релігійна Реформація підірвала духовний авторитаризм церкви, і гуманісти епохи Відродження (Петрарка, Бруно, Монтень, Еразм і ін) стали розглядати життя як самозначащу цінність - незалежно від загробного спокутування, визнавши правомірність усіх земних радощів. Вони відродили ідею древніх мислителів (Протагор, Демокріт, Епікур, Лукрецій та ін.) про те, що людина за допомогою наук і "мистецтв" здатний досягти благополуччя і щастя на землі, фізичного і духовного здоров'я.

Бекон розвиває саме цю прогресивну ренесансну традицію, наприклад, у своїй праці "Про мудрість древніх". Слідом за античними мислителями Бекон знаходить у міфі про Прометея коло образів, зручних для характеристики "людської природи", центрального положення людини в цьому світі, в якому всі речі так чи інакше служать людині, його благу (I, т. 2, с. 279). Атак як система знань, згідно Бекону, повинна відповідати взаємозв'язку речей, їх співпідпорядкованості, то науки про благополуччя і здоров'я людей найбільш цінні не тільки самі по собі, але й тому, що вони, складаючи в сукупності філософію людини, визначають "мета всіх наук" (I, т. 1, с. 251).

Епоха Відродження відзначена складним процесом розпочатого звільнення наук про здоров'я від забобонів (у тому числі - від релігійних). Цей процес був аналогічний тому, на який вказує А.Кастільоні і який відбувався в античній Греції в 5-6 ст. до н.е. в часи Протагора, Демокрита, Сократа та Гіппократа. Саме тоді в працях Гіпократовою школи медицини відбулося відділення її наукової гілки від жрецької медицини. Саме тоді нарождаючися наукова медицина вперше утвердилася на своєму власному незалежному підставі - систематичних клінічних спостереженнях і їх теоретичної обробці (8, с. 176-178). Бекон спирається на досягнення Гіпократовою школи (I, т. 1, с. 255, 265, 423 та ін.)

Бекон був найвищою мірою стурбований тим, щоб науки мали можливість розвитку, вільного від тиску забобони. Католицький авторитаризм був підірваний протестантизмом. Але до повної свободи дослідження було ще далеко. Відносну свободу дослідження, по думки Бекона, могла забезпечити теорія "двох істин" (I, т. 2, с. 30-31) (НОІ, аф. LXI). За допомогою цієї теорії ще в Середні віки багато мислителів (Аверроес, Ібн-Сіна, Оккам и др.) Відстоювали вільнодумство у вивченні природи. Згідно Бекону, в Писанні виражені релігійні заповіді Бога, його вимоги до морального поведінки людини, і ці вимоги слід приймати без обговорення, бо вони дуже глибокі, щоб бути осягнути кінцевим людським розумом. Але, з іншого боку, людині також явлена книга Природи, яка є творіння Бога. Бог, підпорядкувавши природу вічним і непорушним законам, з одного боку, явив свою могутність, а з іншого боку, зробив її доступною пізнанню людини, вклавши в нього іскру розуму (докладніше

про розмежування Беконем сфер науки і релігії см. в нашій роботі (3, с. 76-98).

Ця позиція була дуже зручною для умов 17 століття. Вона захищала вчених від переслідування за релігійними мотивами. Бекон підкреслює, що "небезпечно стверджувати про таїнства віри чи переконувати когось більш-менш наполегливо в цих питаннях "(I, т. 1, с. 215). Американський вчений Ф.Андерсон вважає, що Бекон явно мав на увазі ту "наполегливість ", з якою переслідувалися такі мислителі, як Бруно, Галілей і Сервет і від якої його самого рятувало поширення вільнодумства в Англії (5, с. 316).

З іншого боку, погляд на природу як на книгу, в якій Бог явив людям свою могутність, робив вивчення природи не тільки правомірним для віруючого, але і обов'язковим. Християнин зобов'язаний захоплюватися величчю Бога, відбитим у його творіннях, і подбати про земне благополуччя як своєму власному, так і своїх близьких, за допомогою пізнання природних законів та використання свого знання собі на благо. Прокляття, міркує Бекон, - "не зробила творіння абсолютно і остаточно непокірним", але в силу заповіді "в поті чола свого будеш їсти хліб свій" воно все ж "примушується давати людині хліб, тобто служити людського життя "(I, т. 2, с. 222).

З беконівської постановки питання випливає висновок, що наукове дослідження природи в якій її частини (включаючи людину) не може бути огорожене" ніяким заборонаю "(I, т. 2, с. 54) (НОІ, аф. L XXXIX). Історії науки відомі випадки релігійних заборон на дослідження людського тіла, зокрема - на його анатомування. Беконівська постановка питання підриває можливість таких заборон, полегшуючи розвиток наук про людське тіло - анатомії, фізіології і т.п. У пізнанні природи і людини, згідно Бекону, наука спирається на власне, натуралістичне світогляд і методологічні передумови, використовуючи спостереження, експеримент, практичний вплив на речі і раціональне узагальнення (про метод Бекона см. в нашій роботі (3, с. 128-222)).

В основі трактування Беконем проблем здоров'я лежать його погляди на біологічну природу людини. І тут він намагається звільнити науку від середньовічного забобони. На погляди Бекона в цій області проливають світло його рукописи, виявлені не так давно англійськими беконоведами. Одна з них називається "Історія та дослідження живого і неживого". Вона була опублікована (з коментарями) Г.Рісом в 1984 р. (9, с. 297 -314). Зміст цього рукопису добре узгоджується з ідеями Бекона в інших його роботах.

Згідно Бекону, світ має матеріальним єдністю і якісною різноманітністю. Якісна різноманітність породжується найбільш активною - вогненною субстанцією, яка існує в чистому вигляді в небесній сфері, а у землі вона змішується з повітрям в різних пропорціях і утворює тілесні "духи", проникаючи в усі тіла.

"Парфуми" і породжують відмінність між живим і неживим (9, з . 298). У неживих тілах ці "духи" дискретні і тому мало активні, а в живих

тілах вони набувають нову якість, так як розташовані компактно, в голові, і поширюються далі по нервах. Діяльність цих "духів" визначає всі функції тіла, в тому числі - сенсорну функцію (9, с. 300). Від стану "духів" залежить самопочуття людини, її здоров'я в цілому, її життя і смерть.

Г.Ріс підкреслює, що, за думки Бекона, названі "духи" в людському тілі утворюють своєрідний матеріальний субстрат, носій розумової функції (9, с. 302). Ріс відзначає, що в названій роботі Бекон нічого не говорить про ставлення науки і теології і розглядає всі проблеми з чисто натурфілософські точки зору. Подібні погляди Бекон розвиває і в роботі "Історія життя і смерті", яку Бекон опублікував в 1623 р. (10, т. 2, с. 213).

Натуралістичний підхід властивий Бекону і в роботі "Про гідність та примноження наук". Тут Бекон вважає, що життєві "духи" - це свого роду подув, схоже з полум'ям або повітрям. Ув'язнена в голові тілесна душа "проходить по нервах і підтримує своє існування з допомогою цілющої крові артерій". Бекон вважає, що ця душа має властивості як полум'я, так і повітря. При цьому "податливість повітря дає їй можливість сприймати враження ззовні, міць вогню робить її активної; вона харчується частково маслянистими, частково водянистими речовинами" (I, т. 1, с. 283). Такі уявлення дозволили Бекону давати свої рекомендації, що стосуються здорового способу життя, зокрема - раціонального харчування.

Г.Ріс зауважує, що погляди Бекона на анатомію і фізіологію людини подібні з вченням давньоримського лікаря Галена, який, поряд з давньогрецьким лікарем Гіппократом, залишався найбільшим авторитетом в медицині в епоху Відродження (9, с. 303).

Які висновки випливають з беконовської трактування фізіології людини? Бекон вважав, що проблема збереження молодості і здоров'я безпосередньо зводиться до того, щоб вміти підтримувати нормальну діяльність "тварин духів". Ці "духи", на увазі переважання в їх складі вогненної субстанції, вимагають постійного охолодження (щоб уникнути перегріву організму). Охолодження досягається, насамперед, постійним припливом свіжого повітря за допомогою дихання. В інтересах здоров'я, радить Бекон, перевагу слід віддавати перебуванню на свіжому повітрі, ще краще - на свіжому і прохолодному (10, т. 2, с. 205).

Далі, по думки Бекона, "тварини духи" потребують в правильному харчуванні. Вони поглинають соки організму, для відновлення яких потрібен постійний приплив поживних речовин ззовні і добре продумана дієта (9, с. 303) (10, т. 2, с. 205-206).

Життєдіяльність організму може бути підірвана і навіть повністю зруйнована пошкодженням "життєвих духів". Тому-то для організму настільки небезпечні механічні удари по тілу, особливо - по голові. З іншого боку, "духи", як найбільш активна частина організму, потребують постійному русі. Тому для здоров'я дуже корисні фізичні вправи, масаж ит.п. (9, с. 303, 306). Така позиція Бекона за деякими питань, що стосуються підтримки здоров'я.

І все ж повністю відокремити науку від релігії в питаннях здоров'я Бекону не вдається. Раціональну душу людини він визнав богонатхненною, а турботу про неї відніс до компетенції релігії (I, т. 1, с. 537). Виникає при цьому складність полягає в тому, що фізичне здоров'я людини буває неможливо відокремити від його духовного здоров'я, і тут релігія неминуче змагається з медициною. Кнаукам про підтримку здоров'я Бекон відносив і науку про взаємний вплив душі і тіла (I, т. 1, с. 254). Отаким впливом було відомо ще в часи донауочної, жрецької медицини. Жерці використовували накопичені багатьма поколіннями спостереження, домагаючисьвилікування деяких недуг шляхом порушення у хворому релігійного екстазу. Можливо, що цей результат досягався за допомогою гіпнозу (8, с. 125).

Поставивши питання про вивчення історії науки з метою сприяти прогресу пізнання, Бекон не може ігнорувати жрецький період у розвитку медицини. Він зазначає, що "в секті піфагорійців, в ересі маніхейців і в законі Магомета "існують обмеження у виборі їжі, напоїв тощо, які носять не лише релігійно-моральний характер, але стосуються також здоров'я людини. Навіть християнська релігія," Очистимо від мороку помилкових вірувань ", вимагає дотримання постів і т.п. обмежень. Передбачається, що все це корисно не тільки для "порятунку душі", але і для здоров'я тіла. Звідси випливає, укладає Бекон, що "душа страждає разом з тілом" (I, т. 1, с. 257) і вони потребують спільного лікування.

Зауважимо, що лікарі в 16-17 ст. широко використовували навіювання при лікуванні як душевних, так і фізичних хвороб. В виду цього викладання медицини в університетах, як зазначає Ф.Андерсон, було тісно пов'язане з вивченням теології, риторики, поезії і т.п. дисциплін (6, с. 294). У творах на медичну тему, опублікованих у 16 в., Р.Бертон ("Анатомія меланхолії"), Т.Брайта ("Трактат про меланхолії"), Т.Райта ("Одушевних пристрастях") ідр. передбачалося, що всяка хвороба є наслідок порушення первісної гармонії, що існувала між різними функціями людської душі і тіла. Так розум може направляти людини на шлях чесноти, але пристрасті часто тягнуть його до пороку. Пороки ж руйнують і душу, і тіло. Названий розлади трактувався як сумний результат первородного гріха і божественного прокляття. Все ж таки в медицині 16 - 17 ст. переважала думка, що лікування не даремний і гармонія функцій організму може бути відновлена. Але лікарі, як і філософи, помітили, що воля слабо піддається впливу аргументів, якими оперує абстрактний розум. У лікуванні допомагала традиційна риторика. Вона, використовуючи поетичні образи, живописуючи огидні сцени пороку і його жахливі наслідки у вигляді виразок, викликають огиду, та інших хвороб, здатна впливати на уяву хворого, а через нього - і на його волю, вселити йому огиду до пороку і направити його на шлях чесноти івилікування. Так характеризує загальні рамки лікувального застосування риторики американський автор Д.Бріггс (7, с. 100).

Передбачався такий шлях для позбавлення від душевних і фізичних недуг. Спочатку хворий займається самонавіюванням, розмовляючи сам із собою. Якщо це не допомагає, він просить свого друга вселити йому бажання повернутися до здорового способу життя. Якщо не допомагає й це, то вдавалися до допомоги досвідченого лікаря. Такий підхід призводив до помітних практичних результатів. Опишемо лише один випадок. Хворий відмовлявся приймати їжу на увазі її земного, тобто "Гріховного" походження. Розуміючи, що упередження хворого продиктовано дуже сильним релігійним почуттям, лікар рекомендував годувати хворого, обряжая його ангелом. Таке шанобливе ставлення до почуття хворого допомогло повернути його до розуміння того, що і земна їжа - від Бога, відповідно до заповіддю "в поті чола свого будеш їсти хліб свій", а разом з тим повернути хворого до нормального життя (7, с.105).

Визнаючи відомі досягнення медицини в розглянутій області, Бекон зазначав, що лікарі "виписують ліки для лікування душевних хвороб, наприклад - манії або меланхолії ... вони намагаються знайти кошти для відновлення гарного настрою, для зміцнення духу, для збільшення фізичних сил, для розвитку розумової діяльності, для поліпшення пам'яті "ит.п. З іншого боку, лікарі визнають,, впливаючи на душу, можна полегшити фізичні страждання і підсилити дію інших лікарських засобів (I, т. 1, с. 256, 257).

Проте, навіть за наявності відомих результатів, вважає Бекон, вчення про зв'язок душі і тіла "ще не являє собою сформувався науки" (I, т. 1, с. 256). Тут багато питань досліджені дуже слабо, в тому числі і питання про те, яким чином уяву або яка-небудь нав'язлива думка "впливають на фізичний стан людини" (I, т. 1, с. 257).

Треба визнати, що це зауваження Бекона було, для свого часу, глибоко справедливим. Як за часів Бекона, так ще й довгий час після нього психологія залишалася переважно спекулятивною дисципліною, заснованою на умогляді, і була справою, головним чином, філософів (Т. Гоббс, Д. Локк, Д. Юм, О.Конт та ін.) . Лише з кінця 19 в. проблеми психології стали вивчатися на основі систематичних клінічних спостережень і експериментів (В.Вундт, І. Павлов, З. Фрейд та ін.), і психологія стала справою професіоналів. Тому перед психологією 17 в. стояла перспективне завдання, по думки Бекона, в цілях турботи про здоров'я людини, всебічно вивчати взаємодію між душею і тілом, враховуючи не тільки те, яким чином фізичний стан організму впливає на душу, а й те, "яким чином пристрасті і сприйняття душі змінюють тіло і впливають на нього "(I, т. 1, с. 256).

Не тільки в психології, але і в питаннях моральності (оскільки вони стосуються проблем здоров'я людини) Бекону не вдається досягти повного розмежування сфер науки і релігії. Вже античні мислителі дійшли висновку, що моральне здоров'я людини, переконаність людини в праведності своєї поведінки, в справедливості своїх вчинків, підкріплена повагою співгромадян, є необхідною умовою щасливого і здорового життя. І,

навпаки, несправедливість життя (наприклад - тирана) прирікає людину на муки совісті, які руйнують його здоров'я і, зрештою, тягнуть його до загибелі. Досить згадати міркування Платона про нещасну долю тирана (Платон. Держава VIII 566 a, 567 ad, 576 bc, 577 d, 401 b, 402 d сл.). Ця ідея отримала розвиток в епоху Відродження, наприклад, в образах "лиходіїв" шекспірівських трагедій, таких, як Річард III, леді Макбет і ін, яких ваблять до загибелі їх моральні муки.

Розвиваючи зазначену тенденцію, Бекон вважав за необхідне підтримувати гармонію між благом душі і благом тіла (I, т. 1, с. 422), а для підтримки цієї гармонії - особливо важливо слідувати християнській заповіді "Люби ближнього, як самого себе". Бекон звернув увагу на зв'язок християнських заповідей з навчаннями античних моралістів (Сократ, Платон, Арістотель та ін.) про чесноти. Бекон навіть знаходить, що античні моралісти настільки вдало розробили вчення про моральний ідеал, що християнська теологія змогла, значною мірою, включити це вчення в свою догматику (I, т. 1, с. 406), в силу чого тепер справедливо вважають моральну філософію "служницею теології", а моральне лікування душі завданням духовних отців (тобто священників) (I, т. 1, с. 423).

Вже Платон бачив у порушенні гармонії між чеснотами - моральними і фізичними - джерело всіх бід, у тому числі - хвороб душевних і тілесних (Платон. Держава II 373 ad). Дотримуючись цієї традиції, Бекон стверджував, що завдання морального виховання полягає в тому, щоб вказати людині з дитинства високоморальні цілі, які до того ж були б для нього досяжними (I, т. 1, с. 433). Таке виховання виробляє в людині сприятливі звички, які в результаті систематичного вправи перетворюються у "другу натуру" людини (I, т. 1, с. 430). Ігнорування цієї вимоги, згідно Бекону, веде до небажаних наслідків як для характеру людини, так і для його здоров'я (Там же). Саме такий характер виховання, по думці Бекона, припускають заповіді християнської релігії. Прищеплюючи нам любов до Бога і ближнього, вони гармонізують в людині всі чесноти, як моральні, так і фізичні, щоб "зробити душу здоровою і недоступною хвилювань, прекрасною, мужньою і здатною зустріти і винести всі випробування життя" (I, т. 1, с. 434, 435).

Узагальнюючи питання "Про підтримці здоров'я" (в "Досвід"), Бекон підкреслює значення душевної радості, як основного фактора зміцнення здоров'я: один з кращих рецептів довгого життя - перебувати "у вільному і життєрадісному настрої". Заради власного здоров'я слід тримати під контролем свої пристрасті: "... уникай заздрості, тривожних страхів, потаємного гніву, тонкого і плутаного самоаналізу". "Підживлюй надії: випробовуй, швидше, спокійне веселощі, ніж буйну радість ... переживай подив і захоплення від знайомства з нововведеннями; займайся блискучими і прославленими предметами, як історія, перекази і роздуми про природу" (I, т. 2, с. 424-425). Такими є лише деякі аспекти беконовської трактування проблем людського здоров'я.

Підіб'ємо деякі підсумки.

Виходячи з принципової установки, що всяке знання повинно служити благу людей, Бекон розглядає ті дисципліни, які мають на увазі турботу про здоров'я людей, як центральних у своїй системі наук і мистецтв. Він прагнув очистити науки про здоров'я від забобонних спотворень. Від тиску релігійних уявлень Бекон намагався відгородити їх за допомогою теорії "двох істин", розмежувавши сфери компетенції науки і релігії. Це дозволило йому трактувати проблеми здоров'я тіла і чувствующої душі чисто натуралістично. Але, допустивши компетенцію теологів в питаннях богонатхненною (раціональної) душі, Бекон фактично визнав значимість релігійного почуття і його вмілого культивування для підтримки духовного і фізичного здоров'я людей.

Література.

1. Anderson F. Francis Bacon. His career a. his Thought. N. Y.: Univ. of Southern California press, 1962. 6.
2. Anderson F. The Philosophy of Francis Bacon. Chicago: the Univ. of Chicago press, 1948. 7.
3. Briggs J. Francis Bacon a. the Rhetoric of Nature. Cambridge (Mass.)-L.: Harvard Univ. press, 1989. 8.
4. Castiglioni A. A History of Medicine. N. Y.: Knopf, 1946. 9.
5. Rees G. Francis Bacon's biological ideas: a new manuscript source // Occult a. Scientific Mentalities in the Renaissance ... P. 297-314. 10.
6. The Works of F.Bacon in 14 vols / Ed. by J.Spedding, R.Ellis a. J.Heath. L., 1857-1874.

Питання для самоконтролю:

1. Яке місце науки про здоров'я посідали у системі знань Ф. Бекона?

2. Як епоха Ренесансу вплинула на ставлення до науки і релігії у філософії Бекона?
3. У чому полягає суть теорії "двох істин"?
4. Що таке "тваринні духи" за Беконем, і яку роль вони відіграють у людському організмі?
5. Які рекомендації Ф. Бекон давав щодо раціонального харчування та фізичної активності?
6. Як Бекон пояснював вплив душевного стану на фізичне здоров'я?
7. У чому проявляється зв'язок моральності та здоров'я у працях Бекона?
8. Як Бекон трактував значення релігії для підтримання здоров'я людини?
9. Які обмеження наукового підходу Бекона можна виокремити?
10. У чому полягає актуальність ідей Бекона для сучасної медицини та психології?